

Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v areálu bývalého bratrského sboru v Ivančicích

16. června 1980 při hloubení jámy na vápno v objektu Šmeralových závodů v Ivančicích narazil bagr na zdivo, které částečně porušil. Díky porozumění některých pracovníků závodu byla tato skutečnost oznámena Okresnímu muzeu v Ivančicích. Pracovníci muzea po krátkém orientačním průzkumu konstatovali, že byly pravděpodobně zachyceny základy presbyteria gotické sakrální stavby s opěrným systémem a v dohodě s vedením Šmeralových závodů a se souhlasem AÚ ČSAV v Brně zahájili záchranný výzkum.

Objev byl významný i tím, že k němu došlo v historickém areálu bývalého bratrského sboru. Bratrský sbor v Ivančicích patřil v 16. stol. v českých zemích k největším a svým kulturním významem získal si přední místo v historii našeho národa.¹ Počátky sboru je možno klást do poslední dekady 15. století. První písemné zprávy o jeho rozší-

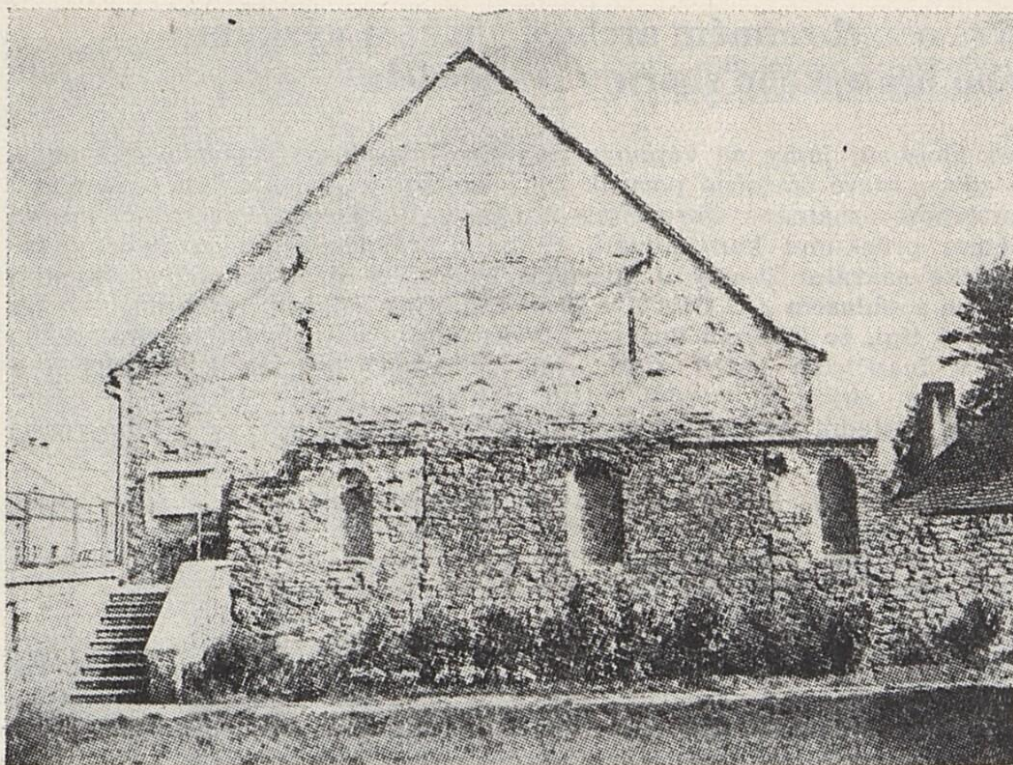

Obr. 1. Pohled na základy presbytáře a zadní stranu příčné zdi se třemi nikami (foto Zd. Bernárd).

ření, z nichž je možno usuzovat i na větší stavební činnost, jsou však až z poloviny třicátých let 16. století. K největšímu rozvoji a kulturnímu rozmachu ivančického sboru došlo ve 2. polovině 16. stol. za působení biskupa Jana Blahoslava (1558—1571), který patří k největším postavám českého humanismu a naší národní kultury. Vysoké úrovně dosáhlo ivančické bratrské školství, které se rozvíjelo i po Blahoslavově smrti; vyšší škola za rektorátu bývalého profesora wittenberské univerzity Esroma Rüdinger (1575 až 1588) získala značný věhlas.

Pod přímým vedením Jana Blahoslava v Ivančicích vznikla a pracovala v letech 1562—1578 proslulá bratrská tiskárna, z níž vyšel nejkrásnější český renesanční tisk — *Ivančický kancionál* — spolu s řadou dalších děl, z nichž mnohé zaujímají významné místo v dějinách české literatury a českého knihtisku (např. Blahoslavův překlad Nového zákona, druhé vydání jeho *Muziky*, další vydání kancionálu atd.).² Po přemístění ivančické bratrské tiskárny do nedalekých Kralic vyšlo z jejího lisu dílo, které se v Ivančicích několik let připravovalo a tiskárnu nejvíce proslavilo — *Bible kralická*. Vedle tiskárny v Ivančicích pracovala i významná knihvazačská dílna, v níž kromě běžných účelových vazeb bratrských knih vznikala na objednávku i překrásná díla špičkové úrovně.³

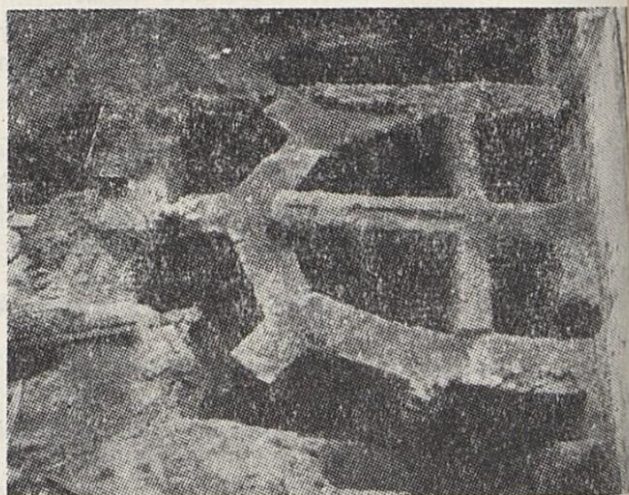
Ivančický sbor zanikl v r. 1623 po bělohorské porážce a následující rekatolizaci země s odchodem posledního bratrského biskupa a dalších příslušníků sboru, s odvozem

Obr. 2. Zeď bývalé bratrské modlitebny se třemi nikami — stav v r. 1978 před zbořením stodoly (foto P. Smékal).

knihovny, archívu a dalšího majetku jednoty. Budovy připadly nové vrchnosti, tj. Lich tenštejnům, a jejich další osud byl smutný. Značně utrpěly požárem v r. 1757 a dalším úpravami a přestavbami, takže dnes zbylo z původního areálu jen torzo. Přes řadu zmínek o sboru v bratrských i dalších pramenech neznáme dnes ani přesnou podobu areálu v němž se kromě modlitebny a domu bratrských kněží nacházela i nižší a vyšší škola, špitál, dílny, tiskárna a další objekty, ani původní charakter většiny dosud stojících ovšem přestavbami již značně pozměněných budov.

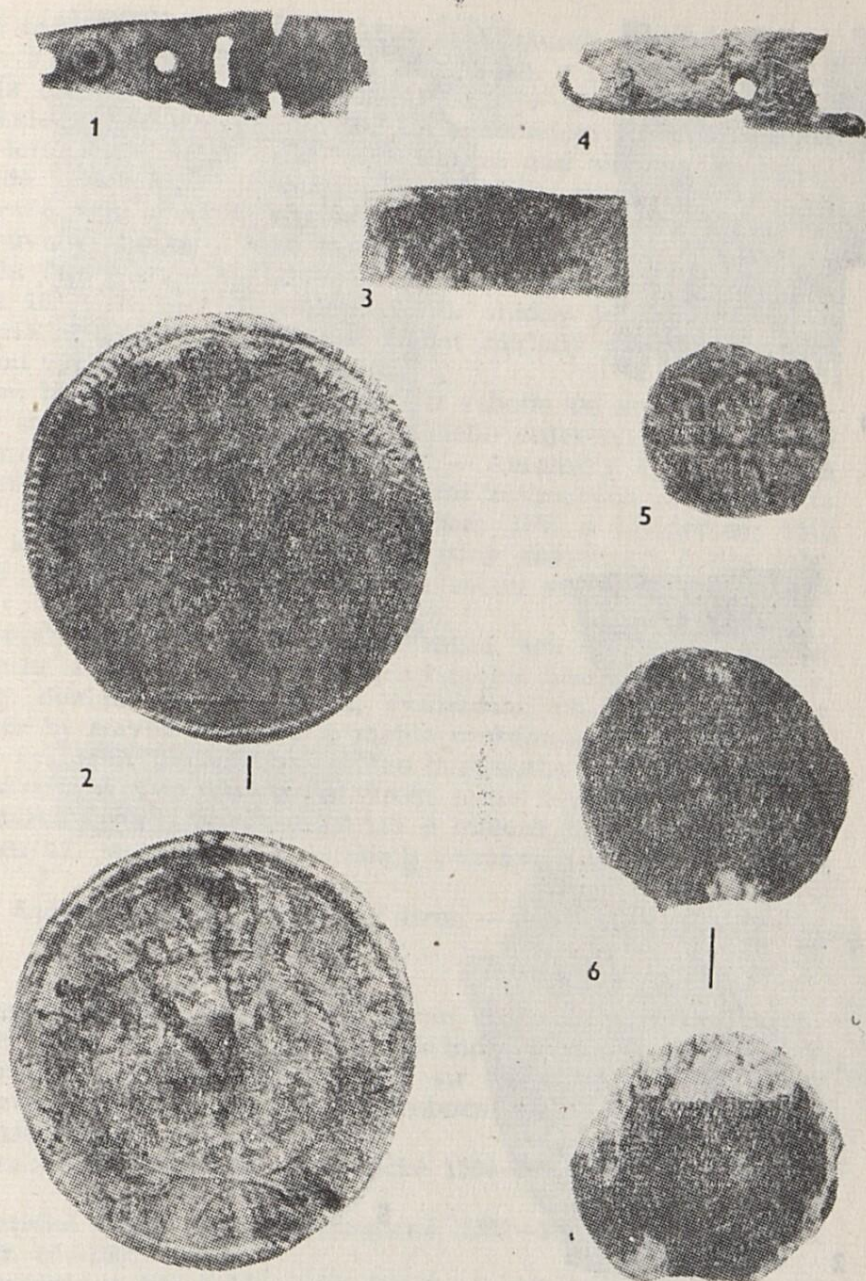
Z vlastní modlitebny se dochovala pouze částečně přestavěná a v 50. letech našeho století restaurovaná věž se zbytkem přiléhající jižní zdi a příčná (východní) zeď se třemi nikami, považovaná dosud za závěr modlitebny (obr. 1, 2). K této zdi byla z vý-

Obr. 3. Pohled na středověkou studnu u středověkého opěráku — stav po vyčištění (foto Zd. Bernárd).

Obr. 4. Základy presbytáře — pohled od SV (foto Zd. Bernárd).

Obr. 5. Nálezy ze studny: 1, 3, 4 — fragmenty kování z knižních vazeb; 2 — početní peníz s Ludvíkem XIII. (1610—1643); 5 — solnohradský feník z r. 1599; 6 — solidus Zikmuda III. (1587 až 1632). Foto Zd. Bernárd.

chodní strany v polovině 18. stol. (pravděpodobně brzy po požáru v r. 1757) přistavěna velká zděná stodola. Někteří místní badatelé se domnívali, že stodola navazuje na původní bratrskou zástavbu. Stavební materiál, lomový kámen, pocházel s největší pravděpodobností z destrukcí bratrských budov. Tato stodola po zániku své funkce sloužila v posledních letech jako pomocná dílna Šmeralových závodů a byla zbořena v roce 1978. Pod úrovní její podlahy došlo pak ke zmíněnému objevu.

Záchranný výzkum, prováděný autory tohoto příspěvku od konce června do 10. září 1980, odhalil základy zdi objektu s polygonálním závěrem a pěti vnějšími opěrnými pilíři, z nichž jeden (na západní straně) byl porušen při bagrování. Tyto základy stavebně navazují na základy již zmíněné zdi se třemi nikami (obr. 1, 4). S největší pravděpodobností je možno konstatovat, že jde o gotické presbyterium sakrální stavby, mající souvislost s bývalou bratrskou modlitebnou. Vnitřní a z větší části i vnější prostor presbytáře byl prokopán až na úroveň původního podloží. Jeho vnější rozměry jsou 9,10 m × 8,30 m, vnitřní 7,20 × 6,10 m. Základové zdivo včetně opěráků je z lomového kamene,⁴ který byl zalícován a spojován velmi kvalitní vápennou maltou. Síla zdiva se pohybuje kolem 110—120 cm, dochovaná výška od 140 do 185 cm. V nejspodnější části základů se táhne dosud blíže neprozkoumaná soustava kanálků vedoucích napříč zdí, s vyústěním na vnější i na vnitřní straně, navzájem propojených kanálkem, který probíhá po celém obvodu presbytáře. Funkce tohoto systému kanálků není zatím zcela jasná, domníváme se však, že by mohlo jít o vzdušnou izolaci proti vlhkosti. Během výzkumu nebyly nalezeny žádné zbytky podlahy ani žádné architektonické články, které by nás informovaly

Obr. 6. 1, 4, 5—7 nálezy sondy u vchodu do Šmerlových závodů; 2 — ukázka keramiky ze studny; 3 — kachel s figurálním motivem „alegorie ctnosti“ z prostoru presbytáře (foto Zd. Benárd).

o architektonickém vzhledu presbyteria. Na archeologické nálezy byl vnitřní prostor presbytáře chudý, za zmínku stojí nálezy početní mince z poslední čtvrtiny 16. stol. (v sektoru A). V téměř stejném sektoru byla objevena i horní část hrnce, který datujeme do 15. stol. Ve vnějším prostoru presbytáře, mezi 3. a 4. opěrným pilířem, se našel řádkový kachel s figurální výzdobou, která má slohové analogie zejména v podunajském umění (obr. 6 : 3). Pro motiv — „alegorie ctnosti“ — můžeme nalézt obdobu např. v díle malíře Lucase Cranacha. Na základě uvedených vztahů je kachel možno datovat přibližně do poloviny 16. stol.⁶

V těsné blízkosti středového opěráku (necelý 1 m) byl při jeho obnažování zachycen okraj zasypané středověké kruhové studny. Po odstranění zasypané hlíny, tvořené hlínou silně promísenou kameny, cihelnými úlomky a vápennou maltou, byla studna prozkoumána až ke dnu, tvořenému hrubším šterkem. Její obsah byl plaven. Dno studny je v hloubce 4,5 m (měřeno od základu středového opěráku), základ tvoří trámový rošt čtvercového půdorysu 105 × 105 cm (síla trámů 18—20 cm), na který navazuje vyzdívka z kamenů kladených na sucho. Průměr studny je 135 cm. Z obsahu studny jsme získali bohatou kolekci keramického střepového materiálu (včetně renesančních kachlů), kousky kůže, úlomky okenních vitráží, mosazné špendlíky, železné hřeby a klíče, kusy opracovaného dřeva atd. Nalezené fragmenty z kování knižních vazeb (obr. 5 : 1, 3, 4) mohou souviset s existencí knihvazačské dílny v areálu bratrského sboru, doložené v písemných pramenech.

Některé nálezy z obsahu studny umožňují s jistotou pravděpodobností datovat zánik

studny i celého objektu. Jsou to především 3 mince: solidus Zikmunda III. (1587—1632), ražený v Rize po r. 1600 (obr. 5 : 6), solnohradský fenik (obr. 5 : 5), z r. 1599 (arcibiskup Wolf Dietrich) a početní peníz (obr. 5 : 2), s Ludvíkem XIII. (1610—1634), ražený v Norimberku Hansem Krauswinckelem (bez letopočtu).⁷ Dalším předmětem je bronzové pečetidlo s monogramem PS a letopočtem 1611, nalezené v zásypu nad studnou ve vrstvě stavební destrukce. Na základě těchto nálezů můžeme klást zánik studny a destrukci presbytáře do období 30leté války (po r. 1623, kdy bratři opouštějí definitivně Ivančice a bratrský areál ztrácí svou původní funkci). Také charakter keramiky (značná část glazována na vnitřní straně, malá část glazována po obou stranách, glazury převážně žlutavé, hnědé, zelené) odpovídá 16. a 1. pol. 17. století. Vznik studny je pravděpodobně současný se stavbou presbyteria, resp. o něco dřívější, neboť základy středověho opěrného pilíře respektují kamennou vyzdívku studny.

Mimo presbyterium a studnu byly při zjišťovací sondáži u vchodu do areálu Šmeralových závodů (asi 15 m SV od studny) objeveny základy zděného objektu. Z jeho výplně jsme získali kromě většího množství střepového materiálu — keramiky i skla (kromě okenních vitráží fragmenty dutého skla) — také několik velmi zajímavých nálezů: je to především kostěnný hřebínek s rytou výzdobou, monogramem IPS a letopočtem 1572 (obr. 6 : 1), dále dva úlomky kostěnné destičky s torzem rytiny slunečních hodin (obr. 6 : 4)⁸ a větší špendlík (obr. 6 : 7), který vykazuje tvarovou shodu se špendlíky nalezenými v Kralicích.⁹

Podle dosavadních předběžných výsledků výzkumu lze zatím jen s obtížemi určit přesnou dobu stavby presbyteria a její vazbu na další výstavbu bratrské modlitebny. Nemáme dosud žádný hmotný doklad pro domněnku, vyslovenou některými historiky umění při návštěvě výzkumu, že by stavba presbyteria mohla proběhnout dříve než v polovině 15. století. Teprve další systematický výzkum celého bratrského areálu,¹⁰ k němuž byl záchranným výzkumem učiněn v roce 1980 první krok, může nejen mnohé v této otázce objasnit, ale přinést i další doklady a poznatky jak o historii tohoto významného kulturního centra 16. a počátku 17. stol., tak i k bližšímu poznání života a materiální kultury této doby vůbec.

Lubomír Šebela, AÚ ČSAV Brno — Jiří Vaněk, M Ivančice

Poznámky

¹ Celkové historické zpracování dějin ivančického bratrského sboru bohužel dosud postrádáme. Dílčí přehled je v práci F. Hrejsy, Sborové jednoty bratrské, Praha 1939, str. 92—103; dále Aug. Kratochvíl, Ivančice, Ivančice 1906, str. 192—226; práce I. Vávry z roku 1959, Kronika sboru evančického, založená na podrobném studiu bratrských pramenů, zůstala dosud v rukopise (45 str., strojopis).

² Viz např. M. Daňková, Bratrské tisky kralické a ivančické 1564—1619. In: Sborník Národního muzea, Praha 1951.

³ I. Vávra, Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické 1562—1620. In: Historická knižní vazba, Liberec 1970, str. 86—160.

⁴ Podle petroarcheologického určení, za které děkujeme RNDr. A. Přichystalovi z brněnské pobočky ÚÚG, jde o nafialově červenohnědé permokarbonské klastické sedimenty, reprezentované slídnatými (muskovitickými) pískovci a slepenci. Tyto horniny se vyskytují v bezprostředním okolí Ivančic, např. podél železniční trati Ivančice-Oslavany (oblast boskovické brázdy, viz Geologická mapa ČSSR 1 : 200 000, M-33-XXIX Brno).

⁵ Mince byla ražena v Norimberku Kilianem Kochem (za určení děkujeme PhDr. J. Šmerdovi z numizmatického oddělení Moravského muzea v Brně).

⁶ Za posouzení děkujeme PhDr. K. Chamonikolasové, odborné pracovníci Okresního muzea v Ivančicích. Také srovnání s obdobným materiálem ve sbírkách Okresního muzea v Ivančicích odpovídá po stránce technické i slohové tomuto časovému určení.

⁷ Za odborné zpracování jsme zavázáni PhDr. T. Krejčíkovi z numizmatického oddělení Moravského muzea v Brně.

⁸ Přesnou analogii můžeme uvést z výzkumu středověké tvrze v Čejkovicích — srov. J. Tribula—J. Bednařiková, Archeologický výzkum gotické tvrze v Čejkovicích (okres Hodonín). In: Vlastivědný věstník moravský XXXII, 1980, str. 205, obr. 3.

⁹ Srov. J. Chaloupka, K funkci bronzových špendlíků z kralické tvrze. In: Z kralické tvrze IX, 1977, str. 13—18.

¹⁰ Systematický výzkum ivančického bratrského sboru byl již úmyslem PhDr. Vlasty Fialové, ČSc., jejíž památce tento příspěvek věnujeme. Zároveň chceme vzpomenout i práce prof. Olgy Uhrové, která zde prováděla dílčí průzkum v r. 1967 a jejíž rady a připomínky znamenaly pro nás cennou pomoc v mnoha oblastech.

Vorläufiger Bericht über die archäologische Rettungsgrabung im Areal der ehemaligen Brüdergemeinde in Ivančice na Moravě

Die Autoren unternahmen vom Juni bis September 1980 Rettungsgrabungen im Areal der ehemaligen Böhmisches-Brüdergemeinde in Ivančice na Moravě. Diese Gemeinde war im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts eines der größten und bedeutungsvollsten Zentren der Brüderkirche in den Böhmisches Ländern und spielte in der tschechischen Kulturgeschichte eine wichtige Rolle. Unter dem Bischof Jan Blahoslav, einer der größten Gestalten der tschechischen Renaissance und der hervorragendsten Persönlichkeit der Böhmisches Brüder vor J. A. Komenský, arbeitete hier eine Geheimdruckerei dieser Religionsgemeinschaft, aus der eine Reihe einzigartiger Bücher hervorgegangen ist — u. a. einer der schönsten Drucke Europas aus dem 16. Jahrhundert, das Gesangbuch von Ivančice (1564). Auch die hiesige Schule der Böhmisches Brüder war berühmt, vor allem unter dem Rektorat des ehemaligen Wittenberger Professors Esrom Rüdinger (seit 1570 bekannt ist auch die Tätigkeit einer Buchbinderwerkstätte. Das Leben der Gemeinde erlosch nach dem Abgang der Nichtkatholiken im Jahr 1623.

Bei der Rettungsgrabung wurden die Fundamente eines gotischen Presbyteriums mit Stützensystem (Abb. 1, 4) freigelegt und ein verschütteter mittelalterlicher Brunnen untersucht (Abb. 3), den man bei dem Fundament des äußeren mittelalterlichen Stützpfeilers entdeckte. Bemerkenswert sind die reiche Kollektion keramischen und gläsernen Scherbenmaterials (besonders aus Fensterfüllungen), eiserne Gegenstände, Messingnadeln und Fragmente von Bucheinbandbeschlügen (Abb. 5:1, 3, 4), organische Materiale u. a. Die Funde mehrerer Münzen vom Ende des 16. und Anfang des 17. Jahrhunderts (Abb. 5:2, 5, 6) und eines bronzenen Petschafts mit der Jahreszahl 1611 ermöglichen es im Zusammenhang mit dem übrigen Material den Untergang des Brunnens und die Zerstörung des Sakralobjektes vorläufig in die Zeit des Dreißigjährigen Kriegs (nach dem Jahr 1620) zu stellen. Interessante Funde wurden auch in der Feststellungs-sonde etwa 15 m vom Presbyterium entfernt getätigt, die den Rand eines gemauerten Objektes erfaßte — u. a. ein beinerner Kamm mit geritztem Dekor und der Jahreszahl 1572 (Abb. 6:1).

Erst die kommenden systematischen Untersuchungen des ganzen Areals können eine Reihe von Fragen über die Entstehung des Baus und seinen Anschluß an den Torbau des Bethauses beantworten, das sich auf dem Nachbargrundstück befindet, und zugleich weitere wertvolle Erkenntnisse über dieses hervorragende Kulturzentrum des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts bringen.

Abbildungen

1. Blick auf die Fundamente des Presbyteriums und Rückseite der Quermauer mit drei Nischen (Foto Zd. Bernárd).
2. Wand des ehemaligen Bethauses der Brüdergemeinde mit drei Nischen — Stand im Jahr 1978 vor dem Abreißen der Scheune (Foto P. Smékal).
3. Blick auf den mittelalterlichen Brunnen bei dem mittelalterlichen Stützpfeiler — Stand nach der Reinigung (Foto Zd. Bernárd).
4. Fundamente des Presbyteriums — Blick von NO (Foto Zd. Bernárd).
5. Funde aus dem Brunnen: 1, 3, 4 — Fragmente von Bucheinbandbeschlügen; 2 — Rechnungsmünze Ludwigs XIII. (1610—1643); 5 — Salzburger Pfennig aus dem Jahr 1598; 6 — Solidus Sigmunds III. (1587—1632). Foto Zd. Bernárd.
6. 1, 4, 5—7 Funde aus der Sonde beim Eingang in die Šmeralwerke VEB; Probe 2 — Keramik aus dem Brunnen; 3 — Kachel mit Figuralmotiv „Allegorie der Tugenden“ aus dem Raum des Presbyteriums (Foto Zd. Bernárd).

Zpráva o pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě

Výzkum areálu dominikánského kláštera v Opavě se v posledních letech zaměřil na prostor kaple na jižní straně kostelního presbytáře. Stavebním průzkumem, který prováděl ing. arch. L. Plavec, byla ve venkovní jižní zdi zjištěna tři okna románského tvaru, z nichž dvě jsou zazděna. K zazdění došlo při první gotické přestavbě, kdy kaple původně zřejmě plochostropá, byla opatřena klenbami s žebry z razovského tufitu a vyzdobena malbami, které dr. O. Pechová (1973, 39—40) datuje do 30. let 14. století. Třetí ze zjištěných oken při této přestavbě zazděno nebylo a v první polovině 15. století byla po adaptaci využito k odvodu kouře z krbového topeniště, založeného do jižní zdi kaple v souvislosti s přeměnou kaple na sakristii.